

**LISON ILMINING
CHIN YALOV'BARDORI**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

O'ZBEK TILSHUNOSLIGI KAFEDRASI

**LISON ILMINING CHIN
YALOVBAR DORI**

*(Professor Hamid G'ulomovich
Ne'matovning 75 yilligiga bag'ishlanadi)*

**TOSHKENT
«Navro'z» nashriyoti
2017**

Бозоров О.	ҚўқоңДПИ ўқитувчиси	алокага киришмайдиган бирликлар аслида қандай синтактик бирликлар?	
Бозорова С.	ТошДУТАУ ўқитувчиси	“Махбуб ул-қулуб” асарида нутқ маданиятига оид қарашлар	108
Ботирова А.	Навоий ДПИ ўқитувчиси	Fitrating gap bo'laklari haqidagi qarashlar	111
Бурхонова Ф.	ТошДУТАУ тадқиқотчиси	Бадний иждо психологияси	113
Бўлдиева Ш.	Бухоро КХК ўқитувчиси	Бғин номлари асосида шакланган халқ мақоллари	114
Джурасва З.	БухДУ доценти	Цифровые образовательные ресурсы в учебном процессе	116
Джурабасва З.	ТошДУТАУ ўқитувчиси	Уқувчиларда экологик маданиятни шакллантиришда тилнинг ўрни	118
Эназаров Т.	ТошДУТАУ профессори	«Махбуб ул-қулуб»да нутқнинг коммуникатив хусусиятлари	119
Эназаров Т., Жуманазаров Ж.	ТошДУТАУ профессори, ЎзМУ ўқитувчиси	О'zbek nutq madaniyatining davrlashtirilishi muammolari haqida	123
Эрназарова М.	Навоий ДПИ доценти	Қуллик сон шакли	126
Гадоева Н.	Бухоро КХК ўқитувчиси	КНКларнинг қуриlish ta'limi yo'nalishida «Ot va uning uslubiy xususiyatlari» mavzusini o'tish tajribasi	128
Гадоева Н.	Бухоро тум.7- мактаб ўқитувчиси	Уқувчининг ақлий интеллектual таракқиети	131
Гадоева М.	Бухоро ВПХҚТМОИ,	The importance of teaching speech etiquette in learning english	133
Курбонова К.	ТошДАУ		
Гадоева М.	Бухоро ВПХҚТМОИ,	Ingliz tilini o'rganish jarayonida o'quvchilar faolligini ahamiyati	135
Курбонова К.	ТошДАУ		
Гудзина В.	БухДУ ўқитувчиси	Использование компьютерных технологий в учебном процессе	137
Гудзина В.	БухДУ ўқитувчиси	Способы включения экзотизмов в текст романа «Сандро из Чегема» Ф.Искандера	138
Ҳайдаров А.	БухДУ доценти	Тилнинг фонетик сатҳида коннотатив маъно ифодаланиши	140
Ҳайитов Ш.	БухДУ доценти	Илм зийси	143
Ҳамроева М., Мухтаров О.	АндДУ доценти, АндДУ ўқитувчиси	Боваларга хорижий тилларни ўргашиш муаммоларининг психологик ечимлари	145
Ҳамроева Ш.	БухДУ қошидаги 1-АЛ ўқитувчиси	Adabiyot darslarida ilmiy tadqiqotlardan foydalanish samaradorligi	147
Ҳамроева О.	ТошДУТАУ ўқитувчиси	Бобур рубойлари тадқиқи	149
Исаева Г.	БухДУ ўқитувчиси	Иновационный подход как основа формирования положительной мотивации при обучении русскому языку	152
Жумаев Т., Бозорова Д.	ҚарДУ доценти, ҚарДУ ўқитувчиси	«Япрок» сўзининг этимологик талқини хусусида	154
Жумаева Д.	Бухоро АЛ ўқитувчиси	Роль имплицитов в понимании текстов рекламы	157
Жўрасва Б., Баротова М.	БухДУ доценти, БухДУ магистранти	Abdulla Qahhor hikoyalarida qo'llangan ayollar nutqidagi xostanishlar	159

концептуальной области, и концептуальных связей между ее элементами. Таким образом, значение имплицитной информации для текстов рекламы можно считать ее значительным воздействующим потенциалом на аудиторию.

Литературы:

- 1 Залевская А.А. Текст и его понимание. – Тверь: Изд-во Тверского гос. ун-та, 1991.
- 2 Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части и когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки русской культуры, 2004.
- 3, Мочманова Г.Г. Когнитивные проблемы категоризации: сверстка смысла и структура текста // Когнитивная лингвистика: Современное состояние и перспективы развития. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 1998. С. 48-51.

Jo'rayeva B.–EuxDU dotsenti, Barotova M.–BuxDU magistranti ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA

QO'LLANGAN AYOLLAR NUTQIDAGI XOSLANISHLAR

Til aloqa qilish, fikrlash quroli bo'lib, har bir xalqning o'ziga xos ma'naviy boyligi hisoblanadi. Unda xalqning kechmishi, tajribasi va bugungi holati namoyon bo'ladi. Barcha Prezidentimiz Islom Karimov: "Ma'lumki, o'zlikni anglash, avlodlar o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, orqado, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi", [1,83] deb ta'kidlaganlaridek, o'zbek tili va unga xos masalalar nuhokamasi tilshunoslar diqqat markazida. Shu tufayli ham bugungi tilshunoslik tilni faqat nazariy emas, balki amaliy bilim ham o'rganishga katta e'tibor beriyapti. Shunga ko'ra, tilni turli tomondan o'rganuvchi sohalar rivojlanmoqda. Chunonchi, tilning ijtimoiy yashash va ijtimoiy munosiyot sharoitlarini o'rganuvchi sobasi sotsiolingvistika deyiladi. "Lingvistika va sotsiologiyaning sintezidan iborat bo'lgan bu soha doirasida til va jamiyat o'rtasidagi munosabat, uning rivojlanishi, xalqning ijtimoiy tabaqalanishi bilan bog'liq holda tilda muamlo keladigan farqlar muammosi o'rganiladi" [3,10]. Shunga ko'ra, o'zbek millati tarixi kuzatar ekanmiz, nutqning bir necha xil shakllarini ko'rishimiz, ular hududiy, ijtimoiy va azaliy an'analarga ko'ra turlicha ifodalanishiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Osiyoda islom dinining keng tarqalishi bilan bog'liq holda shariatning nikoh shartnommalariga ta'siri ham kuchaygan. Masalan, musulmon olamida er-xotinning birligini ismini aytib chaqirishi tabii hisoblangan. Ammo erkaklar va ayollar nutqida o'rganuvchi farqlar faqat shu bilan chegaralanib qolmaydi. Ayollar nutqida ayniqsa, o'ziga xos murojaat shakllari va vulgarizmlar (qarg'ish so'zlari) yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayollar nutqida ko'p uchraydigan bunday shakllarni Abdulla Qahhor hikoyalari misolida ko'rib o'tsak.

Ayollar o'z hissiyotlari va ichki kechinmalarini, qahr-u g'azablarini ko'plancha o'z tilini qanday odam ekan", "Yer yutgur", "Sho'rim qurisin" kabi birliklar yordamida ifodalaydi. Masalan: "O'lsin, nokas odam ekan. bitta qo'yni deb...Koshki arziydigan odam bo'lsa?" ["Dahshat" hikoyasi] yoki "Voy o'lay, nima bo'ldi? – dedi" ["Karavot" hikoyasi]. Bunday hikoyada yana bir o'rinda "Voy, o'lsin" birligi ishlatilgan: "Bola emizib o'tirgan odam o'rnidan turib, beixtiyor: Voy, o'lsin, dedi". Yoki "Fotima nima qilishini bilmas, qo'ng'undan nuqul "Mengina o'lay", der, uning boshini silar edi" ["Nurli cho'qqilar"].

"Yer yutgur" iborasining turli o'rinlarda qo'llanishini ko'rib o'tsak: "Bu yer yutgur qanday balo ekan!.. odamlarga o'xshab g'ulutaga, tuzga, kesakka boshqorong'i bo'lsam-ay" ["Anor"].

"Sho'rim qursin" birligining ham "Ming bir jon" hikoyasida uchrashini ko'ramiz
Voy sho'rim. - dedi Mastura, - jindakkina joningizga-ya!"

Ayollar nutqida yana bir ko'p uchraydigan birliklardan biri yengil ta'na, tanbeh ma'nolarini anglatuvchi "qurib ketgur" iborasidir. Bu birlik A.Qahhor hikoyalariida loti necha o'rinlarda uchraydi: "*Hazilingiz qursin, - dedi chiroqni pastlatayotib, - kishining imonini qochiradi*"; "*Qurib ketgurlar, biram sharmandaki, tavba qildim... tag'in ham zilzila bo'lib hammani yer yutmas ekan-da!*" ["Mayiz yemagan xotin"].

A.Qahhor hikoyalariidagi ayollar nutqini o'rganar ekanman, ularda "Tavba qildim" iborasining ham bir necha o'rinlarda ishlatilganligiga guvoh bo'ldim. Misol uchun yuqorida ishlatilgan "Mayiz yemagan xotin" hikoyasini olsak: "*Qurib ketgurlar, biram sharmandaki, tavba qildim... tag'in ham zilzila bo'lib hammani yer yutmas ekan-da!*" Yana bir misol: "*Voy, tavba, ruschadan nega "yaxshi", baloday gapiradi, shekilli ku*" ["Ayb kimda?"].

Yuqorida aytib o'tganimizdek, ayollar o'z hissiyotlarini turli xil til birliklari yordamida namoyan qilishadi. Bu birliklar erkaklar nutqidan ancha farq qiladi. Bunda farqni, ayniqsa, so'kinch, qarg'ish ma'nosini anglatuvchi so'zlarda (vulgarizmlarda) yaqqol sezamiz. Chunki erkaklar nutqida o'rta yoshda parazit so'zlarni ishlatish ko'proq tarqalgan bo'lsa, qariyalar nutqida pand-nasihati, dakki berish ma'nosidagi birliklar qo'llanadi. Ayollar nutqida esa, asosan, arazlash, tanbeh berish ma'nosida qo'llaniladigan "Qo'ysangiz-chi", "Uyaling", "Ayt qolsangiz-chi" va shunga o'xshash birliklarni uchratamiz. Masalan, "*Ikkita anor uchun xotininguzni serpul odamga oshirgani uyaling*" ["Anor"] yoki "*Zerikkan bo'lsangiz, u dunyo- bu dunyo yuzimni qora qilmasdan javobimni bera qoling!*" ["Mayiz yemagan xotin"] hikoyalarni o'qib turib ayollar nutqida "namuncha", "muncha" kabi birliklar ham salmoqli qo'llanishiga guvoh bo'lamiz. Masalan, "*Ha, muncha!.. Turtmasdan gapira bering. Tikib qo'yarman, muncha qistuv*" ["Anor"] yoki "*Obbo, muncha suyuldingiz...*" ["Mayiz yemagan xotin"].

Qahhor tili shunisi bilan jozibaliki, unda soxtalikni ko'rmasiz. Har bir peronning nutqi-u xoh ayol, xoh erkak, xoh yosh bola bo'lsin - tabiiylik suvi bilan sug'orilgan. Shu tufayli ayollar nutqini tahlil qilayotganda go'yoki o'sha ayol oramizda turgandek tasavvur uyg'otadi kishida. Hikoyalarda so'kish uchun ko'proq "beting qursin", "o'l xudo ko'tarsin" kabi birliklar qo'llangan. Quyida shu birliklar qo'llangan hikoyalardan parchalarni keltirish bilan fikrimizni dalillaymiz: "*Xudo ko'tarsin sen megajinni!*", "*o'l, turqing qursin!*" ["Mayiz yemagan xotin"]; "*Xo'rozqandga o'xshamay o'l*" ["Qarigan chog'ida xo'rozqand yalamay domla ham o'lsin!"] ["To'yda aza"]; "*Bahri, ko'ngil qursin, - dedi*" ["Xotinlar"].

Ko'rinib turibdiki, berilgan birliklarning deyarli barchasi hozirda ham ayollar nutqida tez-tez uchrab turadi. Ammo bundan ayollar faqat tanbeh, qarg'ish so'zlardan foydalanib ekan-da, degan xulosaga kelmaslik kerak. Ayollarda o'ziga xos murojaat shakllari ham kuzatishimiz mumkin. Qayd etib o'tganimizdek, xotin eriga nisbatan "dada" "xo'jayinim", "turmush o'rtog'im" yoki reining ismiga "aka" so'zini qo'shgan holda murojaatlardan foydalanadi. Bu murojaat o'zidan katta ayolga nisbatan bo'lsa, "kelin" yoki ism oldiga "opa" so'zini qo'shish bilan, qariya kampirarlarga "onajon", "oncon" chollarga nisbatan "amakijon", "otaxon", farzandlari, va umuman, bolalarga nisbatan "qizim", "o'g'lim" kabi shakllarda bo'ladi. Biroq bu murojaat shakllaridan aksariyat erkaklar nutqida ham ko'p uchraydi. A.Qahhor hikoyalariida yuqoridagi an'ana murojaat shakllaridan tashqari "jigarim" shaklining uchrashini ko'rdik. Masalan, "Dahshat" hikoyasida Nofirmohbegim kundoshiga nisbatan shu murojaat shakli foydalangan: "*Ich, jigarim, qo'rqqansan...*" "Nurli cho'qqilar" hikoyasida ham q

inglisiga nisbatan shunday ifodani qo'llagan:" Zuhra, jigarim, onang hindi emas edi-
bi, kuyov bilan o'zimizcha qo'l berib so'rashsang nima bo'lardi?"

Demak, birgina ayollar nutqini kuzatish orqali ham nutqimizda uchraydigan turli
shaklga o'ziga xos birlilarni ko'rishimiz, xalqimizga xos bo'lgan sodda va ixcham
so'zlashuv shaklini kuzatishimiz mumkin ekan.

Xulosa shuki, A.Qahhor hikoyalariida chin ma'noda o'zbek ayollari nutqiga xos
bo'lgan birliklar deyarli har bir ijod namunasida uchraydi. Ularni tahlil qilish orqali
tilshunoslikning sotsiolingvistik sohasi rivojiga ma'lum ma'noda hissa qo'shish
mumkin. Bu xoslanishlar o'quvchi ko'z o'ngida real hayotni, atrofida ayni damlarda ham
uchraydigan xarakterlarni ko'rish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O'zbekiston, 2011.
2. Qahhor A. Anor. – T.: G'.G'ulom, 2016.
3. Karimov S. Tilshunoslik nazariyasi. – Samarqand, 2012.

Jo'rayeva B.–BuxDU dotsenti, Aminova A.– BuxDU talabasi

QO'SHMA SO'Z (LEKSEMA)LARNING HOSIL BO'LISH YO'LLARI

Qo'shma leksemalar tarixan ikki va undan ortiq o'zak (lug'aviy morfema) larning
funktsionally va mazmuniy butunlikka aylanishi natijasida yuzaga keladi [2,49]. Qo'shma so'z
tarkibidagi qismlarning ma'no va grammatik jihatdan birikkanligi ularni bir butun so'z
belgisi keltirgan [3,109]. Qo'shma so'zlar turli yo'llar bilan hosil qilinadi.

1. Qo'shma so'zlarning anchagina qismi so'z birikmasining (sintaktik birlikning)
lug'aviy birlikka (leksemaga) o'tishi natijasida yuzaga kelgan. Masalan: *tegirmontosh*,
boyo g'li, *belbog'*, *ko'zoynak* [1,11]... Qo'shma so'zlarning so'z birikmasidan hosil
bo'lishida ikki holat ko'zga tashlanadi:

1. So'z tarkibida kelishik va egalik qo'shimchalarining qotib qolganligi:
chamandagul (to'pgul bo'lib ochiladigan, gullari oq, qizil, pushti, sariq, binafsharang
yoki tomon o'simlik), *kungaboqar* so'zlarida *-da* (o'rin-payt) va *-ga* (jo'nalish) kelishik
qo'shimchalari ishtirok etgan.

2. Mazmunan so'z o'rtasida bu qo'shimchalarni tiklay olish mumkinligi:
tinchliksevar (*tinchlikni sevar*), *belbog'* (*belning bog'i*).

So'z birikmasidan hosil bo'lgan qo'shma so'zlar uch turga bo'linadi:

1. Moslashuvli munosabat orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlar.

2. Bitishuvli munosabat orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlar.

3. Boshqaruvli munosabat orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlar.

Moslashuvli birikma orqali hosil qilingan qo'shma so'zlarda qaratqich kelishigi
belgisi holatda bo'lib, *-i* egalik qo'shimchasi belgili holatda uchraydi: *o'tog'asi*,
qoraboshi, *olmaqoqi*, *suvosti*, *boyo g'li*, *buzoqboshi*, *hojido'ppi*, *ilonizi*, *lashkarboshi*,
qoraboshi, *mingboshi*, *mirzaboshi*, *qo'rboshi*, *tavanboshi*, *shaftoliqoqi* va *hokazo*.

Bitishuvli birikma orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlar tilimizda ko'plab uchraydi:
qoraboshi, *qayroqtosh*, *qoraqand*, *uzunqanot*, *tuyapaypoq*, *qunsabzi*, *qorashaqshaq* va
hokazo.

Boshqaruvli munosabat orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlar tarkibida tushum,
o'rin-payt, chiqish kelishiklarini tiklash mumkin.

1. Tushum kelishigi vositasida: *otboqar*, *tinchliksevar*, *tillatopar*, *muzyorar*,
asabbuzar, *molyig'ar*, *asabbuzar*, *mehnatsevar*, *qonunbuzar*, *orabuzar*, *tartibbuzar*,
kungaboqar va *hokazo*.

2. *-ga* (jo'nalish kelishigi) vositasida: *betgachopar*, *kungaboqar*.

3. *-da* (o'rin-payt kelishigi) vositasida: *chamandagul*, *tunqotar*, *tandirkabob*.